

Manuscript; het definitieve artikel is verschenen in:

Jane Fenoulhet & Jan Renkema (red.), *Internationale neerlandistiek: een vak in beweging*. Gent: Academia Press, pp. 149–165 (Lage Landen Studies, 1).

Matthias Hüning

Diachronie in de synchronie Over contrastieve taalkunde en taal(veranderings)theorie

1 Inleiding

Eén van de verworvenheden van het structuralisme in de taalkunde is dat het synchrone taalsysteem tot het centrale onderwerp is gemaakt van onderzoek en onderwijs. Terwijl de 19de eeuw in het teken stond van het historisch-vergelijkend onderzoek naar de Indo-Europese talen, was de 20ste eeuw (zeker in de tweede helft) gekenmerkt door zuiver synchrone benaderingen, wat in het taalkundig onderzoek en in de taalkundige theorievorming veelal heeft geleid tot een a-historische kijk op taal.

Ook in de contrastieve taalkunde staat de synchrone bestudering van taal centraal. Hier gaat het in eerste instantie om het blootleggen van synchrone verschillen tussen twee talen. Minder aandacht is er voor de veelvuldige en vaak ook verrassende overeenkomsten tussen talen.

In mijn bijdrage wil ik ervoor pleiten dat de contrastieve taalkunde gebaat is bij een methodische integratie van de historische dimensie van taal. Synchrone verschillen en overeenkomsten tussen twee talen kunnen – vooral wanneer het gaat om verwante talen – over het algemeen worden gezien als het resultaat van divergerende of convergerende ontwikkelingen, zodra men de diachronie betreft in de analyse. Veelal worden contrasten, maar ook overeenkomsten, daardoor direct inzichtelijk en verklaarbaar.

Voordat ik hier verder op inga, wil ik echter een stap terug doen en enkele overwegingen presenteren over meer principiële aspecten van contrastief taalonderzoek en in het bijzonder over de theoretische basis ervan.

2 Contrastieve taalkunde en taaltheorie

Toen de contrastieve taalkunde zo'n vijftig jaar geleden ontstond als subdiscipline van de linguïstiek, waren er hooggespannen verwachtingen aan verbonden. Het contrastieve programma werd ontwikkeld op basis van de inzichten van het structuralisme en met de bedoeling om die inzichten vruchtbaar te maken voor het vreemdetalenonderwijs. Men ging ervan uit dat elke vreemde taal wordt geleerd op basis van de moedertaal en dat overeenkomsten tussen beide talen het leerproces makkelijker maken. Verschillen en

contrasten daarentegen leiden tot problemen en interferenties. Men wilde daarom moedertaal en vreemde taal nauwkeurig en systematisch met elkaar vergelijken, en op basis van de gevonden contrasten hoopte men moeilijkheden in het leerproces te kunnen voorspellen en daar (anticiperend) geschikte didactische methodes voor te kunnen ontwikkelen (König 1990).

2.1 Problemen met de taaldidactische doelstellingen

Deze verwachtingen konden niet of maar zeer ten dele worden vervuld. Al gauw kwam er een fase van teleurstelling over de resultaten van het contrastieve onderzoek. In de jaren '80 verscheen er een aantal bundels en overzichten die allemaal beginnen met een opmerking waarmee het belang en het succes van de contrastieve taalkunde kritisch wordt gerelativeerd. Als voorbeeld kan de eerste zin uit Kurt Reins *Einführung in die Kontrastive Linguistik* dienen.

'Die Nennung der "Kontrastiven Grammatik" oder "Kontrastiven Linguistik" weckt heute sicher nicht mehr die großen Erwartungen wie noch vor 10 – 15 Jahren: Zwar sind die grundlegenden Annahmen in den Arbeiten ihrer Begründer – wie z.B. LADO, FERGUSON oder ZABROCKI – noch heute gültig, aber die Erwartungen, die damit bei den Lesern geweckt worden waren, sind zweifellos nicht (ganz) erfüllt worden' (Rein 1983: IX)

Vooraf de pedagogische en taaldidactische doelstelling werden in toenemende mate als hinderlijk ervaren.

'Für die Entwicklung der kontrastiven Linguistik (KL) ist es lange Zeit hemmend gewesen, daß sie sowohl aus der Sicht vieler (angewandter) Linguisten wie auch Fremdsprachendidaktiker hauptsächlich "als ein Nebenprodukt der modernen Theorie des Fremdsprachenunterrichts" (Zabrocki 1970) angesehen worden ist.' (Gnutzmann 1990: 7)

Deze oriëntatie op het vreemdetalenonderwijs had te kampen met een paar vrij principiële problemen.

Om te beginnen werden er vanaf het allereerste begin van de contrastieve taalkunde vergaande didactische doelen geformuleerd, zonder dat de premissen ervan leerpsychologisch gefundeerd waren. Bijvoorbeeld is inmiddels wel duidelijk dat de contrastieve taalkunde ten opzichte van deze taaldidactische doelen teveel de nadruk gelegd heeft op de structurele relatie tussen moedertaal en vreemde taal. Voor het leren van een vreemde taal (en het succes ervan) zijn daarnaast tal van andere factoren belangrijk, ook factoren die met de structurele aspecten van de beide talen niets of tenminste niet direct te maken hebben. Pragmatische factoren bijvoorbeeld, om maar eens iets te noemen. En essentieel voor het leersucces is bijvoorbeeld ook de motivatie om die vreemde taal te leren en/of de omgeving waarin men die taal leert.

En met betrekking tot de taalstructurele aspecten is het nog maar de vraag of het waar is dat men zich in het contrastieve onderzoek (en vervolgens in het onderwijs) inderdaad vooral moet richten op de verschillen en de contrasten. Het is allesbehalve duidelijk of overeenkomsten tussen talen quasi automatisch leiden tot 'positive transfer'. Natuurlijk is het belangrijk om leerders te wijzen op de verschillen tussen twee talen, maar

misschien is het voor een succesvolle taalverwerving even belangrijk om goede didactische principes te ontwikkelen die juist de overeenkomsten centraal stellen in het leerproces. Taalleerder gaan vaak uit van het idee dat in de vreemde taal alles anders is en ze zijn verrast wanneer ze ontdekken dat de vreemde taal in een bepaald opzicht dezelfde structuur heeft als hun moedertaal. Door hun moedertaal en door eerder geleerde vreemde talen weten taalleerders al veel over taal en talen. Ze beginnen bij het leren van een vreemde taal niet bij nul. Het lijkt belangrijk om gebruik te maken in de vreemdetalendidactiek van deze (vaak impliciete) kennis. Een aanzet daartoe is te vinden in recent onderzoek dat gedaan is onder het trefwoord 'intercomprehension'. Hier worden overeenkomsten tussen talen expliciet gemaakt en gebruikt voor de verhoging van (vooral) de receptieve taalvaardigheid.

Ten opzichte van de genoemde doelstellingen blijkt verder heel problematisch te zijn dat er zelfs voor uitvoerig bestudeerde en goed beschreven talen als het Nederlands en het Duits de nodige voorstudies veelal ontbreken om de vergelijkende beschrijving op een adequate manier te kunnen didactiseren in de vorm van een (pedagogische) grammatica. Zo is er bijvoorbeeld tot nu toe nog geen systematische vergelijking van de woordvormingsmogelijkheden in het Nederlands en in het Duits. Zelfs vergelijkende beschrijvingen van onderdelen daarvan zijn schaars.

Dit alles heeft geleid tot een grote terughoudendheid bij veel taalkundigen ten opzichte van de contrastieve taalkunde. Vooral de meer theoretisch georiënteerde linguïstiek keek en kijkt zeer kritisch en soms zelfs met enige minachting naar de projecten en resultaten van contrastief onderzoek. De eerste zin van Krzeszowskis boek over 'the scope of Contrastive Linguistics' (uit 1990) is daarom nog steeds waar: 'Contrastive studies do not enjoy much respect among linguists' (Krzeszowski 1990: 1). De nog steeds veronderstelde didactische oriëntatie wordt niet erg interessant gevonden en het belang ervan voor taaltheoretisch onderzoek wordt minimaal geacht.

2.2 Het belang van een theoretische basis

Daarom kwam er een fase van heroriëntering waarin geprobeerd werd een geschikte basis voor de contrastieve taalkunde te vinden, ook en vooral in theoretisch opzicht. In een poging om de taaldidactische oriëntatie van de contrastieve taalkunde open te breken en te relativiseren heeft bijvoorbeeld Fisiak al in 1981 voorgesteld om een onderscheid te maken tussen 'theoretical' en 'applied contrastive studies' (Fisiak 1981: 9). Ik denk echter dat dit geen absoluut onderscheid is, of beter geen absoluut onderscheid zou mogen zijn. Voor mij is het een definiërend kenmerk van contrastieve taalkunde dat ze altijd rekening houdt met beide aspecten. Ze moet oog hebben voor de consequenties van de vergelijking voor taaltheoretische overwegingen en ze mag de toepassingen niet uit het oog verliezen.

Dat neemt niet weg dat het belangrijk is dat we erover nadenken, wat de theoretische basis is van ons onderzoek. Taaltheorie is immers bijvoorbeeld van groot belang met het oog op de oude vraag naar het *tertium comparationis*. Wat willen we vergelijken, met welk doel, en vooral: wat is de basis voor deze vergelijking?

In een structurele benadering ligt het voor de hand om zich in eerste instantie te richten op de formele middelen die beide talen ter beschikking hebben. Dat gebeurt ook in veel

contrastief onderzoek, wanneer de vergelijking bijvoorbeeld gebaseerd is op de traditionele schoolgrammatica en de daarin behandelde woordsoorten en zinsconstructies. Het probleem is dan echter dat, zoals Emmeken van der Heijden (2000: 25) terecht opmerkt, er 'geen structurele isomorfie tussen talen bestaat'. Zij illustreert haar punt aan de hand van de Nederlandse balansschikking, waarvoor het Duits geen formeel equivalent kent. In het Duits wordt in plaats daarvan een onderschikkende constructie gebruikt.

- (1) (a) Nauwelijks was hij ingestapt of de trein vertrok.
- (b) Kaum war er eingestiegen, als der Zug schon abfuhr.

Het tertium comparationis kan in zo'n geval dus niet de vorm zijn. Willen we dergelijke constructies met elkaar vergelijken kan dat alleen op basis van de betekenis.

Krzeszowski concludeert dan ook dat 'any grammatical contrastive studies performed without reference (at least implicit) to meaning are doomed to failure' (Krzeszowski 1990: 4). Naast de semantiek in engere zin komt ook de communicatieve functie van een taaluiting in aanmerking als object van vergelijking, als tertium comparationis. En dat is waar niet alleen Van der Heijden (2000) voor pleit.

Uiteindelijk gaat het dus om het grammaticamodel dat we willen gebruiken in onze vergelijking van twee talen. Net als bij elke andere vorm van taalkunde is het van belang dat we ons ervan bewust zijn dat onze beschrijving altijd – impliciet of expliciet – berust en moet berusten op taaltheoretische basisaannames, op een bepaald theoretisch model. Voor Krzeszowski is het zelfs een definiërend kenmerk van contrastieve taalkunde dat ze altijd theoriegestuurd moet zijn:

'In brief, then, contrastive linguistics is an area of linguistics in which a linguistic theory is applied to a comparative description of two or more languages, which need not be genetically or typologically related. The success of these comparisons is strictly dependent on the theory applied.'
(Krzeszowski 1990: 10)

Deze definitie maakt duidelijk dat in principe elke taaltheorie als uitgangspunt kan dienen voor contrastieve vergelijkingen. Maar niet alle theorieën zijn even goed geschikt. Natuurlijk kan men bijvoorbeeld syntactische structuren met elkaar op een zeer abstract niveau vergelijken, maar een vergelijking die abstraheert van de betekenisaspecten zal niet of nauwelijks in staat zijn om zinvolle resultaten op te leveren voor de contrastieve taalkunde, zoals het voorbeeld van de balansschikking al duidelijk maakt. Heel in het algemeen denk ik daarom dat een functionele benadering een beter uitgangspunt biedt dan een strikt formeel-syntactische, zoals we die onder andere vinden in vormen van generatief taalonderzoek waar veelal de 'autonomie van de syntaxis' wordt bepleit.

De heroriëntatie heeft dus geleid tot een sterkere focus op de taaltheoretische basis en op theoretisch relevante vraagstellingen binnen het contrastieve onderzoek. Bovendien heeft het contrastieve onderzoek in sterkere mate aansluiting gezocht bij andere vormen van vergelijkend onderzoek.

Zo heeft John Hawkins (1986) laten zien dat de nauwkeurige vergelijking van twee talen tot nieuwe inzichten kan leiden, wanneer we deze vergelijking relateren aan taaltypologisch onderzoek. In zijn contrastieve studie naar een aantal verschijnselen in

het Engels en in het Duits komt hij tot typologisch gemotiveerde generalisaties en verklaringen.

'The chief novelty of our approach lies first in its attempt to consider two whole languages from a typological-universal point of view; and second in the search for unifying generalisations that underlie the variation between the major portions of two languages.' (Hawkins 1986: ??)

Deze benadering is onlangs verder uitgewerkt door Ekkehard König en Volker Gast die met hun boek *Understanding English-German contrasts* een theoretisch gefundeerde vergelijking van talige structuren in het Engels en in het Duits hebben voorgelegd, die zich bovendien uitstekend leent voor het universitaire onderwijs in de Engelse taalkunde (König & Gast 2007). Een mooi voorbeeld van moderne contrastieve grammatica.

Ook ik probeer in mijn eigen onderzoek de contrastieve benadering te relateren aan een andere vorm van vergelijkend onderzoek, en wel het historisch-vergelijkend onderzoek. Bij de vergelijking van genetisch verwante talen, in mijn geval vooral het Nederlands en het Duits, is de contrastieve benadering geschikt om de – soms erg subtiele – verschillen tussen beide talen te beschrijven als gevolg van verschillen in taalveranderingsprocessen. Men kan laten zien dat, hoe en waarom het Nederlands in veel opzichten tussen het Duits en het Engels staat – om de titel van Van Haeringens bekende studie nog eens aan te halen (Van Haeringen 1956 en vgl. ook Hüning et al. 2006).

2.3 Taalgebruikstheorie

De basis voor dit type onderzoek moet een taaltheorie zijn die talige variatie en taalverandering integreert als definiërende kenmerken van taal. Het moet, denk ik, een functioneel georiënteerde theorie zijn die het taalgebruik centraal stelt, een theorie dus, die het taalgebruik niet als secundair en/of perifeer verschijnsel beschouwt, afgeleid van een abstract taalsysteem. Het ligt daarom voor de hand om een taalgebruikstheorie, een 'usage based grammar' als uitgangspunt te nemen. De op dit moment meest prominente vertegenwoordiger van deze benadering, de zogenaamde constructiegrammatica biedt volgens mij een geschikte theoretische basis voor het type contrastief onderzoek dat mij voor ogen staat.

In de 'constructiegrammatica' wordt taal principieel beschouwd als een 'netwerk van constructies', waarbij de definitie van een constructie die is van een taalteken, dat wil zeggen: een constructie wordt gezien als een conventionele verbinding van vorm en betekenis of functie die ontstaat in en door het taalgebruik.

Vergelijk in dit verband de bekende definities van één van de bekendste constructiegrammatici, Adele Goldberg:

'All levels of grammatical analysis involve constructions: learned pairings of form with semantic or discourse function, including morphemes or words, idioms, partially lexically filled and fully general phrasal patterns. [...] Any linguistic pattern is recognized as a construction as long as some aspect of its form or function is not strictly predictable from its component parts or from other constructions recognized to exist. In addition, patterns are stored

as constructions even if they are fully predictable as long as they occur with sufficient frequency [...].' (Goldberg 2006: 5)

'What makes a theory that allows constructions to exist a "construction-based theory" is the idea that the network of constructions captures our grammatical knowledge of language *in toto*, i.e. **it's constructions all the way down.**' (Goldberg 2006: 18; cursief en vet overgenomen uit het origineel)

De basisaanname is dat we taal niet gebruiken en ook niet leren als een set van abstracte regels, maar in de vorm van constructies, van woorden, uitdrukkingen en syntactische patterns met een bepaalde betekenis en functie. Dit is – ook empirisch – inmiddels mooi onderbouwd met veel materiaal door o.a. Michael Tomasello (2003; 2006).

Voor het contrastieve taalonderzoek betekent dit dat de vergelijking kan worden gebaseerd op verschillende aspecten van de betrokken constructies, waarbij het veelal voor de hand ligt om vooral onomasiologisch, op basis van de semantiek en de functie, te werk te gaan.

Dat geldt voor woorden (*tafel – Tisch*), idiomatisch gefixeerde formules (*Eet smakelijk! - Guten Appetit!*), maar ook voor constructies als de daarnet genoemde balansschikking. Op basis van de semantiek kunnen we constateren dat samenstellingen soms in de andere taal syntactisch worden gerealiseerd (*Rotwein – rode wijn*) en dat er soms geen direct constructioneel equivalent is van een bepaalde constructie (*Ik zit te lezen – ik lese (gerade)*).

De onderliggende aanname van een dergelijke vergelijking is dat de semantiek niet taalspecifiek is, maar taalonafhankelijk of zelfs universeel. Deze aanname is echter geenszins vanzelfsprekend, maar in tegendeel zeer omstreden. In een 'radicale' versie van constructiegrammatica bijvoorbeeld wordt deze aanname betwijfeld. Croft (2001: 109) stelt dat 'the universality of semantics is not universally accepted'. Constructies zijn taalspecifieke mappings van vorm en betekenis. Het zijn holistische entiteiten met specifieke formele, semantische en pragmatische eigenschappen. Ze zijn daarom, aldus Croft, principieel niet vergelijkbaar tussen talen. Croft hangt zijn argumentatie over semantische relativiteit op aan een discussie over grammaticale categorieën (als subject of object) en de daarmee geassocieerde betekenisaspecten. Bovendien argumenteert hij als typoloog en hij denkt aan typologisch verschillende talen, maar zijn scepsis ten aanzien van de semantiek als tertium comparationis is desondanks belangrijk en veelal ook terecht. We kennen deze twijfel ook uit vertaaltheoretische discussies over vertaalequivalentie in de vorm van relativistische opvattingen over principiële onvertaalbaarheid. Ik kan hier niet verder op ingaan, maar wil toch nog één voorbeeldje geven ter illustratie, de progressieve constructie in het Nederlands en haar vertaalequivalenten:

- (2) (a) Ik zit te lezen. - Ich lese (gerade).
(b) Ik ben (een boek) aan het lezen. - Ich bin (??ein Buch) am Lesen.

Als we hier als object van vergelijking de grammaticale categorie 'progressive' nemen, moeten we ons toch tenminste afvragen of de semantiek (en de pragmatiek) van de Nederlandse en de Duitse constructies inderdaad equivalent zijn. Of hebben we met taalspecifieke constructies te maken waarvoor we noch in formeel noch in semantisch opzicht een goed object van vergelijking kunnen vinden. De Duitse versie van (a) is

immers geen specifieke progressief-constructie en voor (b) geldt dat de progressieve constructie met *am* in het Duits gemarkeerd is in stilistisch opzicht (substandaard) en in regionaal opzicht (de integratie van een direct object is alleen in het noordwestelijke deel van het Duitse taalgebied mogelijk). De constructies zijn dus in het Duits en in het Nederlands op verschillende manieren geconventionaliseerd als progressief-constructies, wat – zoals Jeroen van Pottelberge heeft laten zien – mooi kan worden beschreven, wanneer men een historisch perspectief inneemt (Van Pottelberge 2002; Van Pottelberge 2004).

3 Contrastieve taalkunde en taalveranderingstheorie

In het begin heb ik beweerd dat synchrone verschillen en overeenkomsten tussen twee genetisch verwante talen over het algemeen kunnen worden gezien als het resultaat van divergerende of convergerende ontwikkelingen. Als we taal zien als een netwerk van constructies, van geconventionaliseerde eenheden van vorm en betekenis, dan sluipt het diachrone perspectief via het het begrip 'conventionalisering' als vanzelf binnen.

Nu is conventionalisering een sociaal en cultureel verschijnsel en taal kan (of moet) dan ook worden gezien als een cultuurverschijnsel, als een sociale structuur. Zoals voor alle sociale structuren geldt ook voor taal dat men haar alleen goed kan begrijpen wanneer men ook de genese, de wording ervan betreft in de overwegingen.

Rudi Keller (1990) heeft op basis van dergelijke inzichten zijn bekende taalveranderingstheorie (de 'invisible hand theory') ontworpen, waarin hij taal en talige structuren ziet als het cumulatieve effect van individuele menselijke handelingen die (tenminste ten dele) vergelijkbaar gemotiveerd zijn. Ter illustratie van zijn opvattingen gebruikt hij diverse metaforen, waarvan ik er hier één in de vorm van een afbeelding aanhaal. Het gaat om een reeks foto's die binnen 10 minuten gemaakt zijn van het plein voor het Centre Pompidou.

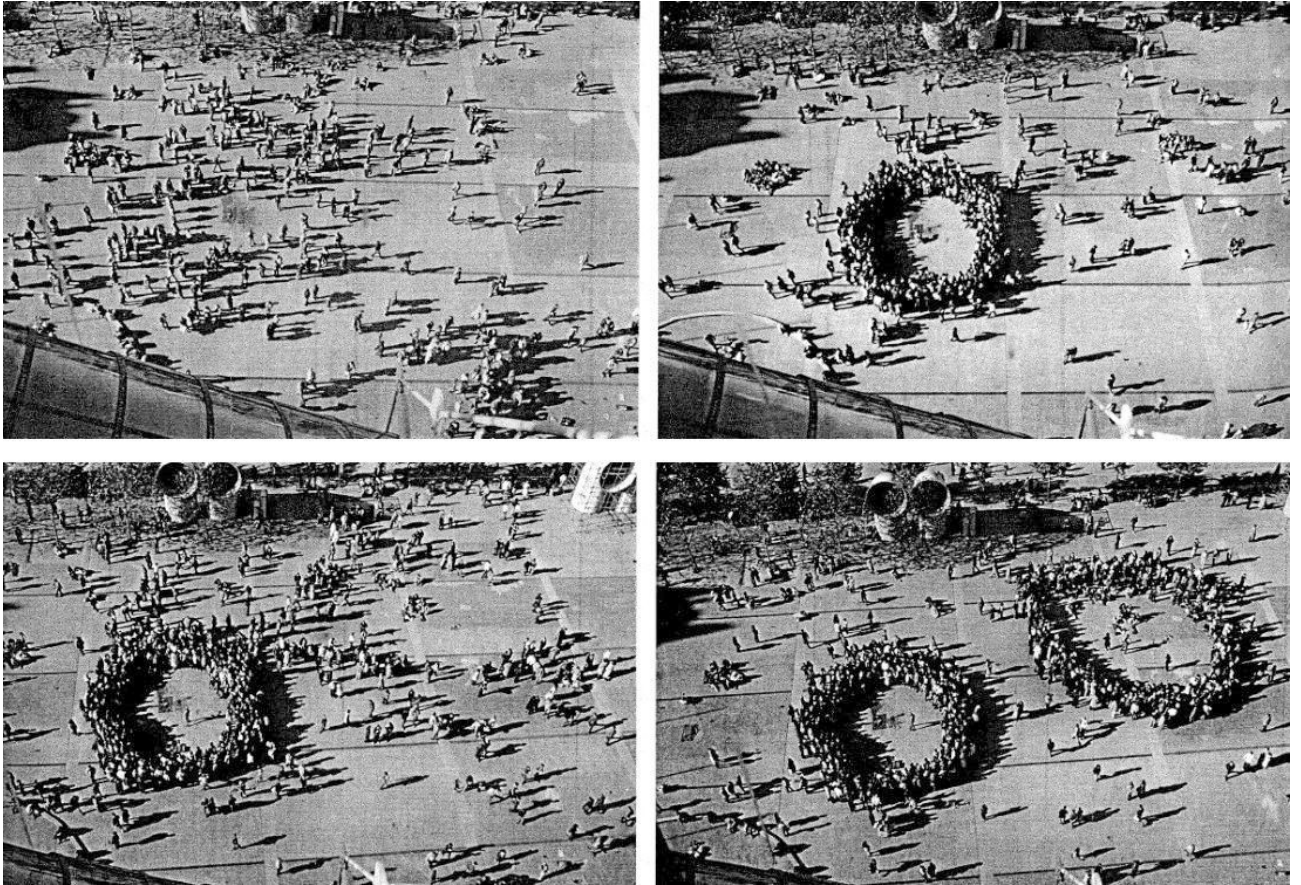

Fig. 1: *10 Minuten vor dem Centre Pompidou* (Nickl 1980, vgl. ook Keller 1990: 30)

De kringen kunnen worden geïnterpreteerd als structuren die ontstaan als gevolg van individuele handelingen van de betrokken personen. Deze hebben niet als bedoeling een kring te vormen, maar iedereen wil de kunstenaar in het midden goed kunnen zien en tegelijk ook andere mensen de kans geven om iets te zien. Het resultaat, de kringstructuur, is het gevolg van de individuele handelingen en kan alleen goed worden begrepen wanneer men ook de genese ervan en de individuele motieven begrijpt.

Talige structuren zijn in veel opzichten zeer vergelijkbaar, aldus Keller. En als we verschillen tussen twee verwante talen observeren, dan ligt het daarom voor de hand om voor de verklaring ervan te zoeken naar verschillen in gedrag en naar verschillende motieven van de taalgebruikers of naar verschillen in de context. Kunnen we factoren identificeren die leiden tot verschillen in taalgedrag en (daardoor) tot verschillen in taalstructuur?

Deze opvatting van taal en taalverandering past mijns inziens goed bij de zojuist genoemde 'usage-based grammar', en het zal dan ook geen toeval zijn dat een van de protagonisten van deze benadering, de eerder al genoemde Bill Croft, zich uitvoerig heeft bezig gehouden met taalverandering. In zijn boek *Explaining Language Change* (2000) heeft hij een evolutionaire benadering voorgesteld van taalverandering, gebaseerd op een taalgebruikstheorie, of preciezer op een 'utterance-based theory'.

In het Darwin-jaar (2009 was de 200ste verjaardag van Charles Darwin) lijkt het me gepast om wat aandacht te besteden aan deze evolutionaire benadering, die mijns inziens goed geschikt is als theoretische basis voor historisch contrastief taalonderzoek. Darwin zelf had overigens al gewezen op relevante parallellen tussen het ontstaan van talen en de evolutie in de biologie:

'The formation of different languages and of distinct species, and the proofs that both have been developed through a gradual process, are curiously parallel.' (Darwin 1871: 59)

Croft (2000) ontwikkelt nu een theorie van taal en taalverandering waarin hij deze parallel verder uitbouwt. Hij verdedigt de stelling dat taalverandering en biologische evolutie twee vormen zijn van een algemener evolutionair fenomeen. Hij refereert in zijn taalveranderingstheorie aan Darwin en zijn concept van evolutie en aan de vertaling van deze ideeën naar sociale processen door Hull (1988). Croft presenteert zijn ideeën als een *Theory of Utterance Selection*.

Taalverandering berust voor Croft vooral op twee mechanismen: de innovatie en de verspreiding (*propagation*) ervan. Andere centrale begrippen zijn o.a. de uiting (*utterance*) en de populatie (*population*). Een taal is voor Croft de populatie van uitingen in een taalgemeenschap. Ze worden bij elkaar gehouden door normen en conventies (gedragsregels). Taal is dus een 'joint action' met als doel communicatie.

Dit doet natuurlijk ook denken aan oudere opvattingen over taal, vooral die van Wilhelm von Humboldt. Ook Von Humboldt wilde taal niet zien als object, als 'ergon', maar als 'energeia', als 'Thätigkeit', als 'joint action'. Taal bestaat niet los van het taalgebruik, maar alleen in en door het taalgebruik.

Laat ik heel kort schetsen hoe Croft de parallel tussen evolutie en taalverandering voorstelt. De biologische replicatie vindt haar parallel in wat Croft het *lingueem* noemt. Dat zijn de repliceerbare structuren (klanken, woorden, constructies, patronen) die door sociaal leren worden vermenigvuldigd, die zich verspreiden in een taalgemeenschap, maar die ook kunnen verdwijnen. De replicatie van linguemen leidt tot uitingen en selectie vindt plaats op basis van die uitingen, waarbij vooral de 'altered replications' van belang zijn, de individuele afwijkingen van de standaard, van de norm. De ecologische context van de selectie is volgens Croft de conversatie, de discours. Selectie kan leiden tot verspreiding en verankering (*entrenchment*) van een conventie in de taalgemeenschap. Hierdoor ontstaat dus een constant conflict tussen convergentie, het instandhouden van de normen, en divergentie, de individuele realisatie van taal.

Taal als populatie van uitingen. Klanken, woorden, patronen, constructies als datgene wat in het discours wordt gerepliceerd. Sociale interactie en het gebruik van taal als normconstituerende factoren – dit zijn volgens mij inderdaad geschikte ingrediënten voor een taaltheorie die verandering serieus neemt.

Voor het taalvergelijkende, contrastieve onderzoek betekent dit, dat we ons moeten afvragen, wat de factoren zijn die geleid hebben tot selectie en conventionalisering van een bepaalde constructie in een taal. De vraag die we ons moeten stellen luidt telkens: kunnen we de factoren identificeren die leiden tot convergentie en die die leiden tot divergentie? Het antwoord op deze vraag draagt bij tot een beter begrip van de geconstateerde overeenkomsten en contrasten en daardoor ook tot een beter begrip van taal en taalverandering.

In het geval van nauw verwante talen zien we dat de sprekers van beide talen onder vergelijkbare condities vaak kiezen voor zeer vergelijkbare talige middelen, maar zelfs constructies die op het eerste gezicht hetzelfde lijken, vertonen bij nader inzien over het algemeen toch taalspecifieke eigenschappen.

Laat ik, om dit laatste punt te illustreren, ter afsluiting nog kort een voorbeeld behandelen uit ons actuele onderzoek: de adjectief-nomen-verbindingen in het Nederlands en in het Duits.

4 A+N-verbindingen in het Nederlands en in het Duits

Het is één van de kenmerken van Germaanse talen dat ze over ruime mogelijkheden beschikken om samenstellingen te vormen. Nominale samenstellingen vormen bijvoorbeeld in het Nederlands en in het Duits een zeer productieve categorie en de mogelijkheid om A+N-composita te vormen is in beide talen aanwezig. Voorbeelden van A+N-samenstellingen zijn:

- (3) *dundruk – Dünndruck*
groothandel – Großhandel
sneltrein – Schnellzug

In beide talen worden adjectieven ook attributief gebruikt in NPs. Ze modificeren dan het zelfstandig naamwoord en de NP dient om een entiteit te beschrijven (*een dikke man – ein dicker Mann*). Op basis van dergelijke NPs kennen beide talen ook de mogelijkheid om entiteiten te benoemen met een gelexicaliseerde A+N-frase.

- (4) *de zure regen – der saure Regen*
de rode kaart – die rote Karte
de rode draad – der rote Faden

Zowel in het Nederlands als ook in het Duits beschikken we dus over twee constructietypes, een syntactisch en een morfologisch patroon, waarin een adjectief en een nomen worden gecombineerd om een bepaald concept, een bepaalde entiteit te benoemen.

'Benoemen is het tot stand brengen van een verbinding tussen een talige uitdrukking en een begrip (een bewustzijnsinhoud). De uitdrukking is vaak een woord maar kan ook uit meer woorden bestaan.' (Koefoed 1993: 3)

De verhouding tussen de constructies kan schematisch als volgt worden samengevat, waarbij de ellips het abstracte patroon aanduidt waarvan de concrete templates voor de vorming van de samenstellingen/frasen (de rechthoeken) instanties zijn. De stippellijn duidt op de overeenkomsten tussen de frasale templates.

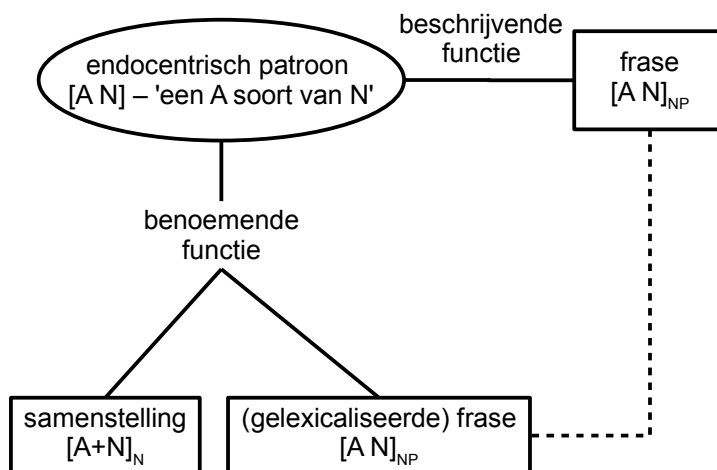

Fig. 2: De A+N-constructies

In het kader van deze bijdrage moet ik abstraheren van alle details van de beide constructietypes. Het gaat mij nu om een opvallend distributieverval waar in de taalkundige literatuur herhaaldelijk op gewezen is (vgl. o.a. Booij 2002). In het Nederlands bestaat er een duidelijke voorkeur voor de syntactische realisatie van benoemende concepten, terwijl het Duits een duidelijke voorkeur heeft voor composita.

- (5) *donkere kamer – Dunkelkammer*
rode/witte wijn – Rotwein/Weißwein
dunne/dikke darm – Dünndarm/Dickdarm
volle maan – Vollmond
zwarte markt – Schwarzmarkt

Er zijn tientallen of zelfs honderden voorbeelden te geven, waaruit dit verschil in voorkeur blijkt. De beide constructies zijn dus in het Nederlands en in het Duits in verschillende mate geconventionaliseerd als middel voor de benoeming van zaken. We hebben te maken met een situatie die we met betrekking tot het Nederlands en het Duits vaak kunnen aantreffen: de taalgebruikers beschikken over dezelfde structurele mogelijkheden, maar ze maken daar niet op dezelfde manier gebruik van.

In lijn met de hiervoor gepresenteerde algemeen-theoretische overwegingen, is de interessante vraag dan, of we factoren kunnen vinden die dit verschil in voorkeur verklaren of misschien beter: inzichtelijk maken.

Hiervoor heb ik eerder een hypothese geformuleerd, die we op het moment in het kader van een wat groter onderzoeksproject empirisch proberen te verifiëren (Hüning (2004), Hüning (2010); Hüning & Schlücker (te verschijnen)). Ik denk dat men dit distributieverval moet relateren aan een grotere ontwikkeling die het Nederlands en het Duits van elkaar scheidt, namelijk het deflexieproces. Ik kan de argumentatie hier alleen maar aanduiden, een en ander komt neer op het volgende.

Het deflexieproces is één van de grote divergerende krachten en heeft ervoor gezorgd dat het Engels en het Nederlands zich in grammaticaal opzicht hebben verwijderd van

het Duits dat veel dichter dan de beide andere talen bij het oorspronkelijke flexiesysteem is gebleven (denk aan de naamvallen).

Bij de argumentatie hoort nog een tweede aanname: Ik ga er namelijk van uit dat constructies met een benoemingsfunctie kunnen worden gezien als een taalteken in de zin van De Saussure, als een geconventionaliseerde, vaste verbinding van vorm en inhoud. Met het oog op de herkenbaarheid is een benoemende constructie gebaat bij een vaste, onveranderlijke vorm. Woorden hebben een dergelijke onveranderlijke en (daardoor) makkelijk herkenbare vorm, maar door het verlies van flexie beschikken ook Nederlandse A+N-syntagma's over deze eigenschap, in tegenstelling tot het Duits, waar we te maken hebben met contextafhankelijke flexie niet alleen op het zelfstandig naamwoord, maar ook op het adjectief.

- (6) (a) ein *dicker* Mann, der *dicke* Mann, des *dicken* Mannes, dem/den *dicken* Mann
(b) een *dikke* man, de *dikke* man, van de *dikke* man, aan de *dikke* man

Doordat er in het Duits vormvariatie optreedt binnen de woordgroep, is deze volgens mij minder geschikt als benoemingseenheid dan de samenstelling die in alle contexten dezelfde vorm van het adjectief vertoont:

- (7) (a) * ein *schwarzer Markt*, der *schwarze Markt*, des *schwarzen Marktes*, dem *schwarzen Markt*
(b) ein *Schwarzmarkt*, der *Schwarzmarkt*, des *Schwarzmarktes*, dem *Schwarzmarkt*
(c) een *zwarte markt*, de *zwarte markt*, van de *zwarte markt*, aan de *zwarte markt*

Voor het Nederlands geldt ook voor de syntactische constructie dat het adjectief een onveranderlijke vorm heeft (tenminste in combinatie met *de*-woorden). Ook de woordgroep heeft een vaste, onveranderlijke vorm en is als naam herkenbaar, waardoor de behoefte om de vorm door middel van een samenstelling vast en onveranderlijk te maken minder groot is.

In het Duits daarentegen lijkt compositie bij deze A+N-verbindingen een selectievoordeel te hebben, wanneer het gaat om de vorming van 'namen' voor entiteiten. Als taalgebruikers een onveranderlijke vorm willen, dan kiezen ze graag voor de samenstelling. Overigens geldt dit volgens mij niet alleen voor A+N, maar is het een belangrijke factor in de verklaring van de Duitse 'Kompositionsfreudigkeit' als geheel.

De gepresenteerde hypothese voorspelt dat we in de geschiedenis van het Nederlands verschuivingen in het gebruik van de beide constructietypes zouden moeten constateren naarmate de flexie verder wordt afgebouwd. Daarvoor beschikken we ook wel over indicaties. A+N-compositie is een oud procédé en we zien in de oudere fases van het Nederlands inderdaad samenstellingen die verdwenen zijn of vervangen door de corresponderende woordgroep:

- (8) Oude A+N-samenstellingen in het Nederlands
goetdaet, *grootdade*, *cortwile*, *donkercamere* ('gevangenis'), *heethonger*, *zoetwijn*
etc.

Op dit moment zijn dit nog losse voorbeelden waarvan de status niet duidelijk is. Empirisch onderzoek aan de hand van historische teksten moet nu uitwijzen of en hoe de verhouding tussen samenstelling en woordgroep veranderd is. Met betrekking tot de synchrone situatie zouden we in psycholinguïstische experimenten verschillen in

voorkeur moeten kunnen constateren tussen het Nederlands en het Duits met betrekking tot de vorming van benoemende A+N-constructies. Beide lijnen van onderzoek zijn inmiddels van start gegaan. Deze combinatie van diachroon corpusonderzoek met synchroon experimenteel onderzoek lijkt me een veelbelovende aanpak.

5 Besluit

We hopen aan de hand van het onderzoek naar A+N-verbindingen niet alleen iets meer te kunnen zeggen over het geobserveerde verschil tussen het Nederlands en het Duits, maar de nauwkeurige contrastieve analyse van dit verschijnsel kan mijns inziens ook bijdragen tot een beter begrip van de aard van de betrokken constructies. We kunnen daaruit inzichten verkrijgen over de verwerking en het gebruik van bepaalde constructietypes en meer algemeen over de relatie tussen morfologische en syntactische benoemingsprocédés.

'Usage based approaches' en constructiegrammatica zijn voor dit type onderzoek een goed theoretisch fundament, maar andersom kan de contrastieve taalkunde door haar vergelijkend perspectief ook een belangrijke bijdrage leveren tot de verdere ontwikkeling van deze betrekkelijk nieuwe tak van de taalkunde.

Door het linken van het verschijnsel aan een groter taalveranderingsproces, deflexie, kan de analyse ook bijdragen tot een beter inzicht in de factoren die leiden tot convergentie en – in dit geval – tot divergentie tussen het Nederlands en het Duits.

Van der Horst heeft gewezen op het belang van deflexie voor de structuur van het Nederlands.

'Het overgrote deel van de veranderingen die het Nederlands de laatste duizend jaar of meer heeft meegemaakt, is in feite rechtstreeks of indirect het gevolg van deze deflexie.' (Van der Horst 2004: 53)

Ik denk dat hij hiermee gelijk heeft en dat het onderzoek naar de gevolgen van deflexie ook in de contrastieve taalkunde meer aandacht verdient.

Zoals het A+N-voorbeeld laat zien, ben ik van mening dat het mogelijk is om factoren te identificeren die het gebruik van bepaalde constructies door taalgebruikers motiveren, die – om nog een keer in evolutionaire termen te spreken – een selectievoordeel voor één van de beschikbare varianten bieden. Wat is het voordeel voor de taalgebruikers wanneer ze kiezen voor een bepaalde variant, voor een bepaalde constructie? Dergelijke selectievoordelen kunnen semantisch van aard zijn of pragmatisch, ze kunnen communicatie effectiever maken of in een ander opzicht (bijvoorbeeld sociaal: prestige) een voordeel bieden.

Als we erin slagen dergelijke factoren te identificeren en aannemelijk te maken dat ze relevant zijn in het taalgebruik en in taalveranderingsprocessen, dan zegt dat veel over de manier waarop we taal gebruiken en verwerken, over de manier waarop talige structuren ontstaan. Voorwaarde is een begrip van taal dat de principiële veranderlijkheid niet alleen erkent, maar tot definiërend kenmerk van taal maakt.

De bioloog Theodore Dobzhansky staat bekend om zijn uitspraak: 'Nothing in biology makes sense except in the light of evolution' (Dobzhansky 1973). Ik denk dat dit in

aangepaste vorm ook geldt voor taal en taalkunde. Volgens mij kan men taal en talige structuren alleen goed begrijpen, wanneer men oog heeft voor de historische dimensie en voor het ontstaan ervan, wanneer men oog heeft voor de diachronie in de synchronie.

Door de combinatie van een 'usage based approach' met historisch-taalvergelijkend onderzoek krijgt het contrastieve onderzoek naar verwante talen een dimensie die naar mijn mening zowel in descriptief als ook in theoretisch opzicht nog veel potentieel heeft.

6 Bibliografie

- Booij, Geert (2002): Constructional Idioms, Morphology, and the Dutch Lexicon. *Journal of Germanic Linguistics* 14 (3), 301–329.
- Croft, William (2000): *Explaining Language Change. An Evolutionary Approach*. Harlow: Longman/Pearson Education (Longman Linguistics Library).
- Croft, William (2001): *Radical construction grammar. Syntactic theory in typological perspective*. Oxford: Oxford University Press (Oxford linguistics).
- Darwin, Charles (1871): *The descent of man, and selection in relation to sex*. London: John Murray.
- Dobzhansky, Theodosius Grygorovych (1973): Nothing in Biology Makes Sense Except in the Light of Evolution. *American Biology Teacher* 35, 125–129.
- Fisiak, Jacek (red.) (1981): *Contrastive linguistics and the language teacher*. Oxford: Pergamon Press (Language teaching methodology series).
- Gnutzmann, Claus (red.) (1990): *Kontrastive Linguistik*. Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris: Peter Lang (Forum angewandte Linguistik, 19).
- Goldberg, Adele E. (2006): *Constructions at Work. The Nature of Generalization in Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Haeringen, C. B. van (1956): *Nederlands tussen Duits en Engels*. 2de druk [z.j.]. Den Haag: Servire.
- Hawkins, John A. (1986): *A Comparative Typology of English and German. Unifying the Contrasts*. London & Sydney: Croom Helm.
- Heijden, Emmeken van der (2000): Contrastieve grammatica's. Enkele overwegingen bij hun functie voor het taalverwervingsonderwijs Nederlands. *Neerlandica Extra Muros* 38 (2), 21–32.
- Horst, Joop M. van der (2004): Kroniek van de taalkunde 2002/2003. *Neerlandica Extra Muros* 42 (1), 53–59.
- Hull, David L. (1988): *Science as a process. An evolutionary account of the social and conceptual development of science*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hüning, Matthias (2004): Over woorden en woordgroepen. A+N-verbindingen in het Nederlands en in het Duits. In: Stefan Kiedron & Agata Kowalska-Szubert (red.), *Thesaurus polyglottus et flores quadrilingues. Festschrift für Stanislaw Predota zum 60. Geburtstag*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT - Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 159–171.
- Hüning, Matthias (2010): Adjective + Noun constructions between syntax and word formation in Dutch and German. In: Alexander Onysko & Sascha Michel (red.), *Cognitive Perspectives on Word Formation*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton, 195–215 (Trends in Linguistics. Studies and Monographs, 221).
- Hüning, Matthias & Barbara Schlücker (te verschijnen): Konvergenz und Divergenz in der Wortbildung. *Komposition im Niederländischen und im Deutschen*. Te

- verschijnen in: Nübling, D.; S. Kürschner & A. Daumel, *Kontrastive germanistische Linguistik* (Niemeyer, 2010) .
- Hüning, Matthias; Ulrike Vogl; Ton van der Wouden & Arie Verhagen (red.) (2006): *Nederlands tussen Duits en Engels*. Handelingen van de workshop op 30 september en 1 oktober 2005 aan de Freie Universität Berlin. Leiden: SNL (SNL-reeks, 15).
- Keller, Rudi (1990): *Sprachwandel*. Tübingen: Francke Verlag (UTB für Wissenschaft, Uni-Taschenbücher, 1567).
- Koefoed, Geert (1993): *Benoemen. Een beschouwing over de faculté du langage*. Amsterdam: P.J. Meertens-Instituut (Publikaties van het P.J. Meertens-Instituut, 20).
- König, Ekkehard (1990): Kontrastive Linguistik als Komplement zur Typologie. In: Claus Gnutzmann (red.), *Kontrastive Linguistik*. Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris: Peter Lang, 117–132 (Forum angewandte Linguistik, 19).
- König, Ekkehard & Volker Gast (2007): *Understanding English-German Contrasts*. Berlin: Erich Schmidt Verlag (Grundlagen der Anglistik und Amerikanistik, 29).
- Krzyszowski, Tomasz P. (1990): *Contrasting Languages. The Scope of Contrastive Linguistics*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter (Trends in Linguistics. Studies and Monographs, 51).
- Nickl, Hans (1980): 10 Minuten vor dem Centre Pompidou. *Bauwelt* (40/41), 1789–1792.
- Rein, Kurt (1983): *Einführung in die kontrastive Linguistik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft (Die Sprachwissenschaft).
- Tomasello, Michael (2003): *Constructing a language. A usage-based theory of language acquisition*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Tomasello, Michael (2006): Construction Grammar for kids. *Constructions Special Volume 1* (11/2006). Online beschikbaar onder <http://www.constructions-online.de/articles/specvol1/689>.
- Van Pottelberge, Jeroen (2002): Nederlandse progressiefconstructies met werkwoorden van lichaamshouding. Specificiteit en geschiedenis. *Nederlandse taalkunde* 7 (2), 142–174.
- Van Pottelberge, Jeroen (2004): *Der am-Progressiv. Struktur und parallele Entwicklung in den kontinentalwestgermanischen Sprachen*. Tübingen: Gunter Narr Verlag (Tübinger Beiträge zur Linguistik, 478).